

# Vajtai István életműve

Öt éve, 1985. március 22-én levelet írtam Székely Sándornak, a városi pártbizottság első titkárának. Ismerttettem neki Vajtai István munkásságának jelentőségét, s végül ezt kértem: „A szegedi pedagógus társadalomnál is szélesebb értelmiségi réteg — tanítványainak százait ideértve — nagy megelégedéssel fogadná, ha Vajtai István — a mi Vajihónk! — kilencvenedik születésnapján valami méltó állami kitüntetéssel kapna. Így látná a szegedi értelmiség, hogy nálunk a munkának valóban megvan a méltóbb jutalma.”

A kitüntetés akkor is, végképpen elmaradt. Annyi lett belőle, hogy a tanárképző főiskola, amely annak idején oly mostohán bánt vele, e kivételes jubileumi alkalommal végre köszöntötte egykori oktatóját.

## Viszontagságos pályakezdés

Vajtai (1934-ig Waitsch) István bonyhádi sváb paraszt családban született 1895. május 7-én. Korán megövegyült édesanyja tisztas szegénységben nevelte föl három testvérével és áldozatos szívóssággal íratta be 1907 őszén a helyi evangélikus gimnáziumba. Vajtai István érettségi találkozóink alkalmával minduntalan fölemlgette egykori iskolájának egészséges, demokratikus szellemét. Bár ő katolikus volt, végig tandíjmentes, mert kitűnő bizonyítványokat vitt haza. Később, az 1914–1915. tanévben Illyés Gyula is ide járt, és a *Kora tavasz*-ban, meg naplójegyzeteiben ő is fontosnak, jellemzőnek tartotta kiemelni az iskola nem csak vallási, hanem nemzeti türelmességét is, különösen a parasztszármazék igazgatójának, *Gyalog Istvánnak* haladó szellemét, humánus pedagógiáját. „Az osztály többségének neve idegen hangzású volt” — emlékezett Illyés.

Vajtai István 1915-ben hadiérzettségivel vonult be a császári és királyi 44. gyalogezredbe, „egy éves önkéntesnek”, ahogyan ekkor az érettségizett regrutákat, a későbbi „karpaszományosokat” hívták. Szellemi fejlődésrajzát megörökítő *Közelharc* című kéziratos

önéletrajzában így emlékezett vissza: „Büszkén léptem át a bevonulás napján a kaszárnya kapuját, és még álomban sem gondoltam volna arra, hogy néhány nap alatt ronggyá tépik majd minden emberi önérzetemet.” 1916-ban kivitték az orosz frontra, Galíciába: márciusban már a lövészárokban találta magát. „A harctéren — írta — nem az ellenségtől tartottunk — valahol tisztas távolban, hóba süppedt lövészárkokban lapult —, hanem a parancsnokainktól, minél magasabb rangúak voltak, annál jobban.” Huszonegy évesen, szakaszvezetői rangban szakaszparancsnokká nevezték ki. A híres-hírhedt Bruszilov-offenzíva során július végén fogságba esett. Az Urálban, Jaranszk mellett töltött csaknem két esztendő. Az októberi forradalom után a helyi lakosság szabadította meg őket fogságukból. Némi kódogás után — a fehérek és vörösök közt, a senkiföldjén, éhezve — eljutottak Pétervárra (a mai Leningrádba), s onnan haza. 1918 augusztusa volt már. Ősszel fölkerült a pesti egyetemre, a margitszigeti bölcsészotthonba. 1919 tavaszán az őszirózsás forradalom kormányától frissen egyetemi tanárrá kinevezett Babits Mihály irodalomelméleti óráit is hallgatta. Fábrty Zoltánnal együtt: Babitsnak ezeket az előadásait éppen főként Fábrty Zoltán és kisebb részben Nagy Sándor Kálmán jegyzetei őrizték számunkra.

Az öregdiák így a háború és a forradalmak miatt nagy késéssel szerezhette meg magyar és német szakos tanári oklevelét. 1926-ban Miskolcon kezdte pályáját, majd hosszabb ideig Jászberényben tanított.

## Középiskolás fokon

Híre valamiképpen eljutott Szegedre, a Baross Gábor Gimnázium igazgatójának fülébe. A Baross — a nagy múltú főreáliskola utóda — már 1932 óta az egyetemi tanárképzés fontos műhelyévé, a tanárjelöltek gyakorló tanításainak színhelyévé fejlődött. E rangját csak megerősítette és nevében is

kifejezte, amikor 1939-ben „gyakorló jellegű gimnázium”, 1941-ben „gyakorlógimnázium” minősítést kapott. *Firbás Oszkár* igazgató óriási érdeme, hogy kiváló érzékkel toborozta össze iskolájának tanári testületét. A harmincas-negyvenes évek fordulóján az ország egyik legkiválóbb tantestülete dolgozott a Barossban. Szerencsésnek mondhatom magam, hogy éppen ezekben az években jártam ebbe a gimnáziumba, e kiváló tanárok keze alá.

Firbás Oszkár nem volt rest: elment Jászberénybe is, meghallgatta Vajtai István óráját, és azonnal kérte a kitűnő pedagógusnak Szegedre helyezését. A tanárképzés érdekeit a minisztérium annyira figyelembe vette, hogy a szegedi igazgató kérését tanév közben is teljesítették: *Vajtai István 1936. november 17-én került a Barossba*. 1941-ben ő lett az első, aki megkapta a „gyakorlógimnáziumi tanár” különleges kedvezményekkel és magasabb illetményvel járó státusát.

Sok kitűnő tanárom volt, de Vajtai István és *Visy József* még közülük is kiemelkedett. „Pista bácsi” — minden tanítványa így hívta, neki nem volt diák adta gúnyneve — a második osztálytól kezdve osztályfőnököm, magyar- és némettanárom volt. *Életemre szóló indítást köszönhetek neki*. Tudat alatt nyilván azt is, hogy magam is tanár lettem. Gyakorló tanárként magyar irodalomból ő lett a szakvezetőm is.

## A tudós tanár

Közben bontakozott ki irodalomtudósi pályája. Nem véletlenül a két nagy földije, a két katolikus költő, *Vörösmarty* és *Babits* volt az eszménye, de *Petőfi*, *Arany* és *Ady* költészete is foglalkoztatta. 1936-ban *Magyarság és szocializmus* címmel *Petőfi* és *Ady* költészetének alapján elemezte a lírákban kifejeződő társadalmi mondanivalót, a hazafiságnak és a haladásnak olykor tragikus ellentétét, másszor ígéretes egybefonódását. Két tanártársával 1941-ben három kiadást is megért népszerű irodalomtörténeti kézikönyvet írt *A te íróid* (a későbbi kiadásokban *A mi íróink*) címmel. Több évjárat készült belőle érettségire.

Szegeden elmélyült a *genius loci* két klasszikusának, *Tömörkénynek* és *Mórának* életművében. A Dugonics Társaságban *Móra Ferenc népszerűlete* címmel tartotta meg székfoglalóját, 1941. február 16-án. Tömörkény halálának negyedszázados évfordulóján a színházban rendezett emlékülésen ő méltatta a szegedi parasztnovella klasszikusát. A Délvidéki Szemlében 1944-ben összefoglaló képet is rajzolt a szegedi irodalomról. Az iskolai nyomtatott értesítőkből Vörösmartyról és Széchenyiről, az irodalomtanításnak a nevelésben betöltött szerepéről és a nyelv művelés fontosságáról érkezett.

Kései pályakezdése gátolta meg, hogy idejében megszerezze a *bölcsész-doktorátust*. Ezt csak 1943-ban, *Sík Sándor*hoz benyújtott, *Móra Ferenc*ről frott dolgozatával nyerte el. Az íróról való ismereteit jócskán gazdagította, amikor az ötvenes években *Vajda László* társaságában részt vett a *Móra-életmű* beakaratításában: ő rendezte sajtó alá a *Georgikon* és a *Nádi hegedű* című köteteket. Megelégedéssel tölt el, hogy 1979-ben a Somogyi-könyvtári Műhely centenáriumi *Móra*-számában közölhettem könyv terjedelmű tanulmányát *Móráról*, amely a doktori értekezése óta főlhalmozódott új kutatási eredményeket is figyelembe véve rajzolta meg *egyedi Móra-képét*. Megérdemelne önálló kötetben való megjelenítését.

A főlzabados után, 1945 őszén, *Sík Sándor* — Pestre készülöben — Vajtai Istvánt bízta meg helyettesítésével a szegedi egyetemen. Ekkor ismét hallgatója lettem. Csak rövid ideig, mert hamarosan belekötött előadásai-ba a türelmetlen pártpolitika. 1951-ben pedig ugyanez a szektás, troglodita művelődéspolitikai megszüntette a Baross Gábor nevétől már előbb megfosztott, ekkor már *Móra Ferenc*ről elnevezett gimnáziumot. Éppen főnnállásának századik esztendőjében! Tanári karának színvonalát mi sem bizonyítja meggyőzőbben, mint hogy legtöbb tanára szétszóródva főiskolákon és egyetemeken folytatta pályáját.

Vajtai István *Vajda László* mellé került *docensként* a *tanárképző főiskola*-ra. Kivételes tanára, példás embersége itt is több tudási évjárat élet- és irodalomszemléletére hatott kedvezően.

## A költészet varázsa

1954. november 15-én Vajtai István előadást tartott az írószövetség szegedi csoportjának összejövetelén „a költészet varázsról”. Ezt 1955. februári

SIMAI MIHÁLY

## Huszonöt éves találkozó

(Vajtai Istvánnak, legendás főiskolai tanárunknak s társainknak, kikkel meghurcoltatása előtt együtt haligattuk tőle az Igét)

*Csak aki törvényt ismer a világban, s ismer minden emberben ömagára; csakis a bölcs lehet igazán bátor. Csak a bölcslet nem lehet megalázni!*

*Jöhet kisisten, földrengés, akármi: a Szellemet nem lehet megalázni!*

*„Az ember eszmények teherhordójának született” szölt, s védte konokul a költészet varázsát. De már a Sztálin-díjas tollnok dühödten ágalt, kórusban zúgtak a senkik, a rókaemberek. S míg tanította hévvel nekiünk a Semmi Ágát, szívében vakon forogtak a csillagtövises...*

*Nem tudta, meddig... mindegy: ragyogott az a Homlok, melyre a skríblerek versengve szórták a gyalázatot. — S megigézte a Szó a termeket, a lelkemet, a lelketeket, s belénk égette: van még Valami... Valami más a valóság felett... és minden alávalóság felett... amin a hitvány sár meg nem tapad, amit le nem hazudhat senki, senki: amiért érdemes embernek lenni, embert tanítani... igen... igen... s ülni, végül, a Magyar Semmi rácsos ágai közül valamelyiken...*

*Hol vannak már a hírhedt skríblerek? Hol vannak már az elvtárs-istenek?! Hol már a Sztálin-díj bőszt tollnoka...?! De az a csakazértis-homlok, Vajtai Pista bácsi homloka — velünk van még: fejiünk fölött lebeg. — — A magyar szak istene áldja meg!*

*Most hát, hogy így együtt vagyunk, barátaim, igyunk.*

*Igyunk a tőle-el-nem-múlt pohárra. Nagy ára volt, — s nagy az értéke mára. Telik belőle egy tanítható, emberség-páncélú, igaz világra.*

*Igyuk ki ezt a búcsúpoharat, — mint egykor Ő a keserűt — fenéig. S menjünk a tiszta őszben, mely fölött Vajtai István ősz haja fehérlik.*

*Világosulnak katedrák, tanárik, s árad lényéből a további Útra a legigazabb, szent literatúra: „Légy jó d i á k j a i d h o z mindhalálig!”*

számában közölte a Tiszatáj. Mire megjelent, éppen megkezdődött a „jobbaldali elhajlás” elleni kampány. Szegeden erre Vajtaik meg engem szemeltek ki céltáblául. Engem *Ladányi Benedek* városi első titkár a Belvárosi moziban tartott városi nagykövetség felől el „múltba fordulás” vádjával; a szegedi művelődési örökség feltárásával, ápolásával — úgy mond — eltértem az értelmiséget a szocialista építés időszerű tennivalóitól. *József Attila Szegeden* című tanulmányom két mondata miatt pedig *Székely Lajos* — mint szürke eminenciás — szervezett hajszát ellenem a Délmagyarország hasábjain. (Ezt még *Révai József* is „mondvacsinálnak” minősítette. Mikor megmutattam levelet Székelynek, az volt a válasza: „Szegeden más a dolgoknak az akusztikája!”)

Vajtai tanulmányának elítélésére irodalmi vésztörvénszéklet hívtak össze. (Az épületes „elvi vitát” *Pósa Péter* foglalta össze a Délmagyarország 1955. április 24-ei számában.) Jellemző, hogy mint magát illetékesnek tartó „irodalomkritikus”, főlzólalt *Ladányi Benedek* is. „A cikkben foglalt hibák is igazolják — mondotta —, mennyire fontos a káderek ideológiai nevelése, marxista—leninista világnézetük megszilárdítása.”

Az odaparancsolt egyetemi tanárok, kutatók — ki-ki ízlése és erkölcsi tartása szerint óvatossáiban vagy górombáiban fogalmazva — részt vettek a boszorkányüldözésben. Kórusban bizonygatták, hogy amikor Vajtai a költészet varázslatosságát várja el korunk lírikusaitól is, szembeszeget a rációval, a realizmussal, mindennel, ami a szocialista költészetet jellemzi.

Egyedül *Vajda László állt ki pártatlan bátorsággal és tisztességgel Vajtai István és tanulmánya mellett*. „Vajda

elvtárs — olvassuk az idézett beszámolóban — nemigen hajlik az önbírálatra, s ezért áll fenn az ő esetében fokozottan annak a veszélye, hogy a jövőben is jobbaldali elhajlásba eshet.”

Vajda Lászlót megfosztották katedrájától, és az egyetemi könyvtárba osztották be. (Ekkor lettünk kollégák.) A kort jellemzi az is, hogy tanszékét a tragikus végű Pósa Péter örökölte. Vajda Lászlót 1957-ben rehabilitálták, visszakapta katedráját. Ekkor viszont — 1956-ban a főiskolán tett némely kijelentése miatt — *Vajtai Istvánt nyugdíjazták*. Jogos sérelmeim kívül, úgy tudom, a forradalmas napok alatt nyíltan megvallotta, amit sohasem tagadott: istenhívó és keresztény világ-szemléletű. Ezt a restaurálódott sztálinista rend főiskolán nem tűrhette.

## Elfogyatkozott a napvilág

Ötvenkénti érettségi találkozóinkon rendre részt vett; az utolsó kettőn már kocsi-val én vittem, hoztam. Amit 1973. július 1-jén mondott, hangszalagon őrzöm. Megmaradt rajta ujjainak jellegzetes, szavainak hangsúlyt adó kopogása a tanári asztalon.

Kilencvenedik születésnapján, 1985-ben már nyilvánosan is köszönthetők: ezeken a hasábokon *Tóth Béla*, ugyan-csak egykori tanítványa a dolgozóknak gimnáziumában. Többen föl is kerestük. A teste már erőtlen volt, de a szelleme törtélen. Fájdalmas volt látnunk, hogy az anyag mint béklyózza le, mint alázza meg a lelket. Szeme megromlott, már nem tudott olvasni, tévét nézni, csak a rádióból tájékozódott a világ dolgairól.

1986. október 28-án számára is, mint kedves frója, Tömörkény számára, *elfogyatkozott a napvilág*.

Tanítványainak serege és az irodalom története megörzi emlékét, nevét.

PÉTER LÁSZLÓ